

De lafaard

BAS STEMAN

**DE
LAF AARD**

ROMAN

Nieuw Amsterdam

© Bas Steman 2022
Alle rechten voorbehouden
Omslagontwerp Robert Jan van Noort
Omslagbeeld © Spaarnestad Photo
Bewerking omslagbeeld Colourised Piece of Jake
Foto auteur © Pascale Drent
Schutbladen Marcel Groenen
NUR 301
ISBN 978 90 468 2894 6
www.nieuwamsterdam.nl
www.bassteman.nl

Een slak en een haas vieren tegelijk nieuwjaar

– Gerardus Hendrikus Maria Buitenhuis

Personages

Overgrootouders Johannes Buitenhuis (1888-1970) en Martha Keizer (1890-1975)

Jan (1910-1984)

Annie 1 (1911, overleden kort na de geboorte)

Geertruide (Trui) (1912-2005)

Johan (1914-1989)

Bartus (1915-1988)

Dick (1916-1994) → vader van Anton (1939) → **Rudolf** (1965)

Marietje (1917-1918)

Henk (1919-1999)

To (1920-2009)

Marinus (1923-2005)

Gait (1925-1987)

Annie 2 (1929-2008) & Martha (1929-2011)

Wilhelmien (1931-2014)

Gerdien (1934-2012)

Proloog

‘Geef hier!’ beval hij terwijl hij zijn broek dichtknoopte: ‘Noe,* met-
een!’ Met een paar stappen stond hij vlak voor Rudolf: ‘Geef!’

De slijmdraadjes aan zijn lippen, de ogen die vuur spuwden, en die hand, die grove, sterke boerenhand die zo bruusk de brief tussen zijn vingers vandaan griste dat het papier scheurde, en die brul, diep van onder uit zijn keel: ‘Verdomme, hier, zei’k! Afbliev’n!’

Nooit eerder had zijn oudoom Gait tegen hem zijn stem verheven.

Na school was Rudolf naar de boerderij van zijn ooms gefietst, hij had zijn fiets tegen de muur gezet, in de keuken een kroesje met water gevuld en hij was de kamer in gelopen, waar de dag – gekleurd door oranje markiezen – een stilte was waarin niets bewoog. Midden op de hoge tafel stond een sigarenkistje waarin hij tussen papieren een vervagende tekening van een vliegtuigje bewaarde, ernaast lagen enveloppen beplakt met vreemde postzegels en enkele brieven. Waar de stoel achteruitgeschoven was, lag een schrijfblok met inktvlekken en krassen en de Clipper-vulpen van Gait. Rudolf pakte een brief, kantelde die in het licht en bestudeerde de letters, zonder te begrijpen wat er stond.

De voetstappen die vanaf de wc kwamen aansloffen, behoorden tot de rijzige gestalte van ome Gait. Daar stond hij, bevroren op de drempel: ‘Wel goddomme!’

Rudolf was zo overdonderd dat hij in tranen uitbarstte.

Gait zuchtte diep, alsof hij leegliep. Hij knielde, zich plots bewust

* Verwijst naar de woordenlijst op pagina 199 e.v.

van zijn woedeaanval, krulde zijn arm om de schouders van zijn neefje en kuste zijn kruin.

‘Verdomme, Rudeman, ie heb mien laoten schrikk’n.’

Bevend omhelsde Rudolf zijn oom en hij bleef snikken totdat de schrik uit zijn lijf was weggevloeid. Toen hij opkeek zag hij de glanzende ogen van zijn oudoom.

De oudooms

Zijn dikke, ruwe vingers trokken onzichtbare lijnen over de landkaart, roerden in het luchtledige boven de donkerste gebieden.

‘Oerijs uut het noorden stuwde massa’s zand en keien veur zich uut, wierp heuvels op, precies hier. Het zand kump wel tot honderd meter boven zee. Daor liggen noe onze bossen.’

Van iedereen die Rudolf kende wist deze oom er het meest van, hoe de aarde was ontstaan. Ome Gait sprak op een toon alsof hij er getuige van was geweest. Dat het donker heerste en overal water vloeide; dat het zo heet werd dat er een supercontinent (Pangea, weet Rudolf nu) droogviel, scheurde en in stukken uit elkaar dreef. Als kind probeerde Rudolf zich voor te stellen hoe het voor de mensen geweest moest zijn, alsof je op ijsschotsen stond, het ene been in toekomstig Afrika, het andere in Amerika, steeds groter de zee, dat je moest kiezen wie van je geliefden uit het zicht zou verdwijnen, weg, afgedreven.

Zo was het niet gegaan, wist ome Gait. Het was een proces van miljoenen jaren. Nederland lag in die tijd op een heel andere plek op de aardbol, ongeveer waar de tropen zich nu bevinden. Bovendien woonden er toen nog geen mensen. In het pleistoceen liepen hier leeuwen, nijlpaarden en groeiden er druiven. Dat kon je zien als je maar diep genoeg de grond in boorde. Zand bleek tijd, aan een meter diepte las je duizenden jaren af. Wat er groeide, wie er leefden, wat men at.

‘A’je een halve meter afgraaft, luppe* op de akkers van oe veurouders.’

Hij sprak over een wonderlijke kracht die de aarde om de zon liet

draaien, bomen naar het licht deed reiken en elk voorjaar de wei nieuw leven bracht. Hij zette zijn leesbril op en vouwde de kaart helemaal uit om zijn vingertoppen over het papier te laten reizen naar een klein vlekje omgeven door een ander, fletser groen dan dat waar de bossen verzezen.

‘Kiek, die rivier,’ zei hij: ‘Die ken ie, daar hebben wule* laatst gefietst. De IJssel, daor ha’j Dem’ter,* Zutphen. En dat daor, het potloodstipje precies tussen de bossen en de IJssel in, daar staon wule noe. Hier woon’n Bartus en ik, op dezelfde plek als oe grootva en grootmoe en je overgrootouders eerst woonden, sinds vijftienhonderd woont hier een Buut’nhuus. Woest en nat was ’t, er groeide niks tot niet veul. Zie hebben het hier ontgonnen. Zie hebben bossen gekapt, sloten gegraven, de zandwegen en weilanden aangelegd, rijen met bomen geplant en de boerderijen gebouwd. Disse grond, deze boerderieë hier op ’t goor, die is van ons. Hier is veur gevochten.’

De nagel van zijn vinger priemde bijna door het papier heen.

Al bestond het verleden vooral uit verhalen en had Rudolf er slechts een glimp van opgevangen, de ernst drong diep tot hem door. Hoe jong hij ook was, hij voelde en wist: hier hoor ik, hier kom ik vandaan.

Rudolf Buitenhuis zuigt zijn longen vol, opent zijn ogen.

Toen hij vanmorgen in de vroegte de IJsselbrug over reed en het zonlicht uitbundig langs de daken en torens droop, leek het wel zomer. Zonder de verzengende hitte. Dezelfde ochtend danst nu op het water, gebroken in schitterende scherven. Rudolf zit roerloos op het bankje waar de rivier een bocht maakt, tussen de bomen, met zijn rug naar de hoekige ruïne waar hij als kind vaker was geweest. Elke keer dat hij op de boerderij logeerde, voerden de zondagse fietstochten naar de vervallen vierkante kasteeltoren, waar ome Gait herhaaldelijk vertelde dat er een Gelderse hertog gevangen had gezeten en ome Bartus er steevast, zonder zijn mond te bewegen, aan toevoegde dat er een voorhuis had gestaan waarin de moffen zaten,

dat door de Canadezen was kapotgeschoten. ‘Vlak veur de oversteek, een wèke* veur de bevroeding.’

Hij kijkt voor zich uit, aandachtiger nu, naar de passerende schepen. Het valt hem op dat wanneer het water opspattend wijkt voor de snijdende boeg en achter het schip weer samenkomt, nog altijd schuimend, klotsend, het minuten duurt voordat de rivier haar beedaarde golfslag hervindt. Hij leest de letters op de achterplechten, veel namen met een V. Eerst voer *Vrijheid* voorbij, vervolgens *Vita Brevis*, met in het zog *Veritas*.

Kijken zonder oordeel, dat blijkt lastig. Niet kijken met je hersenen, maar met luie ogen, zonder focus. Neigt het oog naar licht of naar schaduw? In elke waarneming schuilt een oordeel. Rudolf ademt diep in en uit – een poging om te ontspannen – en laat zijn oogleden zakken. Even loslaten, de enkelband van het dagelijks leven, zijn eigen ik. Dobberen en jezelf ergens tegenkomen, een uitdrukking die hij verafschuwt, maar toch, lang duurt het niet of achter zijn oogleden sijpelen de eerste beelden door.

Wat hij altijd horen moest. Dat ze er met twaalf kinderen woonden en maar drie tandenborstels hadden. Eén voor de jongens, één voor de meiden en één voor pa en moe, zijn overgrootouders, twee schimmen uit zijn jeugd. Dat ze achter de boerderij een boomgaard hadden waarin zijn overgrootvader dagelijks de appels telde, dat aardappels zo dun geschild moesten worden dat de schil nooit meer dan een futloos flintertje was. Dat op zaterdagmiddag iedereen in de teil ging. Eerst pa en moe en de meiden, dan in lauw water de jongens. Niets gek aan. In zijn hoofd dwarrelde een foto die nooit genomen was: al zijn oudooms en oudtantes als kinderen, dansend in de blote kont op de deel. Preutsheid kenden ze niet in de familie. De tijd van de melkoeien had Rudolf kort gekend. Hooguit als een vervagend beeld, een werkloze melkmachine, een geur die zich ooit aan hem hechtte, waardoor hij, altijd als de lucht van vers stro zich met die van vee vermengde in zijn neus, opnieuw kleuter werd in de stal van zijn oudooms. Ome Bartus en ome Gait waren er blijven wonen, met de

bomen, de zee van paardenbloemen met hun lakenvelders en de blaarkoppen. Lang nadat iedereen er vertrokken was, bleven zij – met de koeien, een paar bonte bentheimers, de paarden, schapen en kippen – in Vita Oblita. Zo heette de boerderij. Daar boerden ze, vergrijsden ze, verzamelden ze oud ijzer en sloophout, daar dronken ze jonge jenever, bleven ze konijnen villen, varkens slachten, hielden ze kippen, duiven.

Het moet een van die magische logeerpartijen in een schoolvakantie zijn geweest dat hij ome Bartus op een van zijn strooptochten vergezelde. Dat het 's morgens vroeg nog aardedonker was. Eerst een flink stuk met de auto, een oude Peugeot die naar schapen en konijnen meurde, dan zeker een kwartier achter op de *fietse*, zijn handen in de jaszakken van zijn oudoom, zijn voeten in de fietstassen, luisterend naar zijn versnelde adem, het rammelen van lege emmers aan het stuur, het zoemen van de dynamo, hobbelend over een smal zandpad tussen landerijen door, langs schaduwen van wilgen, waar mist op het gras rustte als lage wolken. De maan was jong, soms hoorde je koeien snuiven, in de verte blafte een hond. Geluiden die jaren oud hadden kunnen zijn. Ze volgden de zwakke streep licht van zijn deels afgeplakte koplamp. Of hij nooit bang was?

‘Met 't duuster is alles begonnen,’ zei ome Bartus. ‘Waarumme mo’k daor bange veur wèzen?’*

Dan liet hij hem de sterren zien, hij trok lijnen tussen de lichtjes aan het gewelf, gaf ze namen van dieren en goden, sprak erover alsof hij die magische uitspanning boven hun hoofden kende, alsof hij ook daar de paden wist. Bij een paar bomen remde hij af.

‘Afstapp’n,’ gebood hij. Rudolf trok zijn benen op uit de fietstassen en sprong van de bagagedrager. Ome Bartus legde de fiets plat op de grond. In het streepje maanlicht zag je de glinstering van zijn ogen.

‘Zo, noe eerst effen een citroentje uitkniep’n,’ zei hij, en hij draaide zich om. Rudolf hoorde hem plassen in het gras.

‘Zo, blief kort achter mien aan lopen, echt kort bie bliev’n.’

Opwinding in zijn stem. Dit vond hij mooi. Zonder avontuur is het leven geen biet aan, vond hij. Licht voorovergebogen slopen ze langs de kraag van riet naar het meer, waar de nacht spiegelde in golfjes.

‘Daor,’ wees hij, wachtend tot zijn adem was bedaard. Hij spuwde in zijn handen en trok aan een touw dat hij wist te liggen tussen het riet. Uit het donker dreef een klein houten bootje op hen af. Ome Bartus gebaarde hem in te stappen en de mond te houden.

‘Water is een verraaiër, hier heur ie alles.’

Ze voeren dicht langs de rietkraag. Rudolf moest voorin gaan zitten, opletten of er niets voor hen dreef, een stuk hout of een boomwortel. Soms keek hij om naar de nachtschaduw van ome Bartus, wrikkend met een van de peddels, die dan opkeek alsof hij aanvoelde dat Rudolf iets wilde vragen.

‘Noe mo’je heul stille wezen, want die leu op dat woonschip mot’n ons niet heur’n,’ fluisterde hij. Zijn hand bewoog door het donker, hij wees naar een lantaarntje tussen de halmen. Voor hem verrees, afstekend tegen de nacht, de ark. Met ingehouden adem gleden ze langsij. Minuten later durfde Rudolf pas te bewegen, nadat Bartus iets gefluisterd had terwijl hij wees naar een paar uit het water stekende stokken: ‘We bint er, daor. Die bunt van hem.’

Hij voer zijn vletje vlak naast een van de stokken, loerde over de rand in het donker, viste met een haak onder de waterspiegel.

‘O, mooi, mooi, d’r zit flink wat in,’ mompelde hij: ‘Hier, pak an, God is ons genadig.’

Rudolfs ogen waren gewend aan het donker. Ome Bartus reikte hem de bootshaak aan. Rudolf trok de fuik naar zich toe, tot ome Bartus die met zijn handen kon pakken en uit het water lichtte, een kluwen glibberend zilver. Als wilden sloegen de alen om zich heen toen hij het meterslange visnet boven de emmers leegde.

‘Mooie vette,’ constateerde hij. ‘Vlug, deksel erop!’

‘Is dit stelen?’ vroeg Rudolf.

‘Godsammelief! Stelen? Nee, vissen mo’je deel’n. Dat zegt de Bijbel ook. Wat die vent vrogger* allemaol gedaon hef! Niets deelde hij,

niets! En honger was er. Uut het westen waren ze komen loop'n. Hele gezinnen. Niets wilde hij missen. De vrek.'

Rudolf dacht aan de tafel die aan de weg stond, aan het begin van het pad naar de boerderij. Ome Gait en ome Bartus stalden er hun eieren uit, kartonnen bakjes bessen en pruimen en netjes met aard-appels, afgewogen per twee kilo en in het midden een houten geld-kistje met een bordje: NEEM WAT JE NODIG HEBT, GEEF WAT JE KUNT MISSEN.

Het bootje schommelde, dreef een paar meter verder, naar een stok, waar een tweede fuik werd gelicht.

'Wa'j hebt, kun je deel'n,' zei ome Bartus: 'Weet je, aan de meeste vissers heb ik een hekel, ze vangen altied te veule.'

'Waarom legen we ze dan niet allemaal?' vroeg Rudolf.

Ome Bartus stakte in zijn beweging. Rudolf voelde zijn ogen op zich gericht.

'Je mot Onze-Lieve-Heer ook weer niet te veule vraog'n.'

Met een emmer alen in het midden van het bootje voeren ze terug naar de oever. Ze trokken sporen door het bedauwde gras. Rudolf zou de fiets nooit teruggevonden hebben, maar voor ome Bartus was het duister een vriend.

'Water en duuster was het,' bromde hij. 'Nog veur dat er mensen waren. Moet mooi rustig zien ewès. As ik Onze-Lieve-Heer was, dan ha'k t er bie elao't'n.* Had een boel ellende gescheeld. Water, donker, licht, bomen, planten en de beesten. Was zat!'

Nog voor het helemaal licht geworden was, zat Rudolf weer achter op de fiets, opnieuw de handen in de jaszakken van zijn oudoom. Ditmaal met de voeten buiten de fietstas. Daarin stond de emmer met alen. Zijn ogen brandden van vermoeidheid, de jas kriebelde tegen zijn wangen. Soms ving Rudolf een walm van een sigaartje. Hij gloeide en voelde: hij hoorde er nu bij, hij was deelgenoot geworden van hun wereld.

'De Lafaard zal zo wel koffie hebben,' zei ome Bartus toonloos. Hij knipoogde.

De Lafaard. Rudolf weet het nog goed. De eerste keer dat hij deze bijnaam hoorde, was tijdens het familiekampioenschap Kip zonder Kop! Het grut – de neefjes en nichtjes van Rudolfs generatie en hijzelf – stond op een rij tegen de schuur. Over het erf schalden bombastische klanken. Trommels en trompetten. Speciaal voor dit kampioenschap hadden de oudooms de platenspeler en de luidsprekers buiten-gezet. Ome Gait wachtte bij het hakblok en zwaaide dreigend met zijn hiepje* op de maat van de muziek. Rudolf was vlak bij zijn grootste neven gaan staan. Bij de vorige editie liepen die elkaar voor de voeten, waardoor zijn jongste nichtje, een verwende janker, voor zijn neus het kampioenschap greep. Dat mocht hem geen tweede keer gebeuren. Ome Bartus betrad het kippenhok, plukte een van de oude hennen – waarvan je volgens hem hooguit nog soep kon trekken – van haar stok, bracht haar aan haar poten naar ome Gait, die met (en dat is de kunst) één ferme, alles doorklievende striekerd* van het hiepje de vogel onthoofdde. Ome Bartus slingerde het stuiptrekende en fladderende dier de hemel in. Het bloed spoot eruit. Wie van het grut de ongeleide vogel als eerste klemvast had, mocht zich een jaar lang Kip zonder Kop-kampioen noemen. Wie er dat jaar won wist Rudolf niet meer. Wel dat het de eerste keer was dat hij hem zijn broer zo hoorde noemen. Ome Bartus – met de jeneverfles in zijn vuist – klopte ome Gait op de schouder en zei lachend: ‘Dat ha’je goed edaon,* veur een Lafaard.’

Vanaf dat moment was hij erop gaan letten. Op elke verjaardag, wanneer ome Bartus weer vroeg aan de jenever zat en hij door het raam zijn broer over het grind zag komen aanklossen, murmelde hij: ‘Daor kumpe ook weer an, de Lafaard.’

De Lafaard, altijd de Lafaard. En even vaak haalde ome Gait zijn schouders op, grinnikte hij een beetje en schudde het hoofd. ‘A’j niks zegt, verstaot ik oe ’t best.’*

Meestal trof je Gait achter de boerderij, vergroeid met zijn blauwe stofjas, bij zijn duiven. Het duivenhok was zijn domein, daar mocht niemand komen. Zolang ze bij de besten vlogen waren ze hem heilig.

Moest er wel gewonnen worden. Voldeed het duifje niet langer aan zijn verwachtingen, dan draaide hij het met hetzelfde gemak de nek om. Die handen, zijn enorme handen, waarmee hij hem met korte, krachtige rukken de vacht van een konijn had zien trekken. Hoe rijmde hij hem met dat woord, de Lafaard?

Een zwerm ganzen stijgt op vanaf een landtong. Een bootje puft stroomopwaarts voorbij. Rudolf strijkt zijn haar naar achteren.

Ergens is hij zichzelf kwijtgeraakt, al begreep hij nooit dat het kon, jezelf kwijtraken, maar toch is het zo, ergens is het gevoel erin geslopen dat zijn leven uit bezigheden is gaan bestaan. Hij wil passief op zoek naar zichzelf, zo noemt Rudolf het, passief, zich laten vinden door niets te doen. Lome fietstochten maken zonder van tevoren vastomlijnde gedachten te vormen over de route. Rondrijden zonder navigatie, zien waar je uitkomt, voelen wat er gebeurt.

Vorige week ontrolde de weg zich vanuit Zutphen de Achterhoek in, over onverharde weggetjes met oude bomen en plukjes vee in de wei. De grazende koeien gaven hem een gevoel van schoonheid. Uren had hij er gefietst, achteloos, fluitend, na een tijdje begon hij zelfs te zingen. Totdat hij de weg terug insloeg, die over lange rechte wegen voerde tussen maismuren, dwars door woestijnen van raaigras. Veevoer voor dieren die amper daglicht zagen. Bosschages en de oude coulissen leken zich meer en meer terug te trekken. Rudolf vloekte. Waarom raakte het hem zo, de verwording van het platteland? Hij stampte op de pedalen, probeerde zijn gedachten te kalmeren, tot de orde te roepen. Pas toen de torens van de stad zijn blikveld binnenkwamen, herkende hij in zichzelf de woede van zijn oudooms. Decennia geleden hadden zij al in de smiezen dat de boeren werden uitgeknepen, ze zagen dat de weidevogels verdwenen, de veldleuweriken, de grutto's en zelfs de boter- en korenbloemen.

Rudolf komt in beweging, kijkt op zijn horloge (net negen uur geweest), staat op, klopt achteloos het stof van zijn billen en loopt naar

de fiets. Ook een erfstuk van ome Gait. De lak is dof, de kettingkast rafelt en in de jasbeschermers zwiert een craquelé van bloempatronen. LUCIFER, staat er op de koplamp, en de dynamo doet het nog. Op de lug waar de zadelpen in het frame verdwijnt is een nummer gegraveerd, goed leesbaar nog, in gouden cijfers: 589294. Rudolf slaat zijn rechterbeen over het zadel. Linksaf of naar rechts? Iets in hem wil het water volgen. Hij trekt zich in gang, het zand knarst onder de banden.

Een paar weken nadat Gait overleden was, had ome Bartus de fiets uit de schuur gereden, met de nagel van zijn duim de duivenstront van het zadel gekrabd, de banden opgepompt. Zwijgend stond hij er een tijdje naar te kijken, met dat troebele schijnsel in zijn ogen zoals je dat vaak bij oude mensen ziet. Toen zei hij: ‘Wees er zuunig op, Gait had de fietse mooi weg’foezeld, de moff’n mocht’n er niet ankomm’n.’

Deo gratias

De fiets lijkt als een duif op de zon te koersen, op aanwaaiende geuren, een magnetisch veld, langs weggetjes waarvan de namen een wereld oproepen, vertrouwde jarendertighuizen met puntdaken en kleine erkertjes, een verneveld spoor, flarden van 't geluk dat niet groter hoefde te zijn dan een autoloze straat met vergeten speelgoed, een bal, een fietsje, verwassen broeken met appeltjes op de knieën en loslopende honden. Rudolf voelt hoe zijn ademhaling versnelt. Hier moet het ergens zijn. Krampachtig doorzoekt hij de zolder in zijn kop, de dozen en lades vol miljoenen momenten, stemmen, geluiden, beelden, scherven, angsten, feesten. Waarom koester je het ene, vergeet je het andere?

De zon staat achter hem, vanuit de verte drijven kleine wolkjes binnen. Rudolf mindert vaart. In geen jaren is hij hier geweest. Na zijn vertrek was de stad als een zware deur achter hem dichtgevallen.

Daar is het. Jaren-zeventig-nieuwbouw. Dit is het huis! Zijn oudooms kwamen er zelden, in die vreemde wijk helemaal aan de andere kant van het spoor. Ome Bartus moest altijd grommen en zijn hoofd schudden als hij die verdomde Zutphensestraat overstak en De Voorwaarts passeerde. 'Wule raak'n daor altied de weg kwiet.'

De stenen van de gevel zijn groen uitgeslagen, het grote raam waarachter zijn moeder jaren had staan koken, is afgesloten door een verschoten rolgordijn, en de oprit waar zijn vader een Fiatje parkeerde, blijkt niet meer dan een postzegel. Rudolf rijdt door, de wijk uit, het spoor over. Waar in zijn jeugd koeien graasden, een zee van graan golfde en het zicht de ruimte kreeg, daar staan nu huizen, tussen de bomen door vangt hij een glimp van het oude gesticht, waar